

La nissaga catalana del món clàssic

Edició a cura de
MONTSERRAT TUDELA I PENYA I PERE IZQUIERDO I TUGAS

Barcelona
2011

AURIGA

Pere de Palol i Salellas 1923-2005

Rosario Navarro

No podia faltar en aquest projecte editorial la figura prestigiosa de Pere de Palol, que es va distingir per la construcció d'una nova disciplina acadèmica, l'arqueologia cristiana. I si bé els segles de l'antiguitat tardana ens poden resultar aquí un xic allunyats, és innegable que bona part de la seva obra es va basar a analitzar i explicar la continuïtat de l'herència clàssica fins a l'època medieval. A més, si Palol ens ha transmès un llegat ha estat, indiscutiblement, la defensa ferma i constant de la idea de romanitat enfront de la de germanisme, que imperava en els anys immediats a la segona postguerra europea.

Tal com succeeix en altres biografies, es difícil desglossar la faceta aquí requerida si no és dins el context de la seva dilatada i densa trajectòria vital i científica.

Pere de Palol Salellas va néixer a Girona el 25 de gener de 1923, en el si d'una família intel·lectual formada per escriptors i polítics, que a més s'interessava per l'arqueologia. Es pot parlar d'una veritable nissaga de catalans il·lustres, en la qual els Peres i Miquels s'han succeït al llarg de quatre generacions, si incloem l'últim guardonat amb el Premi Nacional de Cultura Catalana, 2010. Tot i que de ben jove havia entrat en contacte amb l'arqueologia, primer mitjançant el seu avi, que havia excavat a Sant Julià de Ramis, i després del seu pare, descobridor de la necròpolis d'Agullana, la seva primera vocació va ser l'escultura, que cursà a l'Escola de Belles Arts de Girona. Aquesta curta formació artística es manifestarà després en la seva professió d'arqueòleg, tant en les il·lustracions dels seus diaris d'excavació com en l'afició pels últims models de màquines fotogràfiques.

A partir del 1940, cursà la llicenciatura de filosofia i lletres a la Universitat de Barcelona, on va ser deixeble de Lluís Pericot i Martín Almagro. Ben aviat va poder compaginar els estudis, que eren massa generals, amb diverses tasques arqueològiques realitzades al Museu d'Arqueologia, dirigit llavors per Almagro, que havia substituït el mestre Bosch Gimpera. Pericot dirigia la Comissaria Provincial d'Excavacions de Girona, i amb prou feines podia mantenir l'estructura creada per Bosch Gimpera. En el Museu s'aplegaven joves universitaris en formació, considerats a efectes laborals «ciclistes» o «nois dels encàrrecs». Palol explicà que en principi hi eren Tarradell, Panyella, Tomàs, Quintana, als quals després s'afegirien Ripoll, Arribas, Trias i altres més, que esdevindrien, en poc temps, conservadors auxiliars. De la primera generació d'alumnes directes de Bosch Gimpera, seguien en el Museu, Joan Maluquer, com a ajudant, amb el qual va mantenir una llarga amistat i col·laboració, i Mercè Muntanyola, la bibliotecària, amb qui es va casar l'any 1951. Sens dubte, la descomunal obra de Pere de Palol, amb més de dos cents vuitanta títols, no s'entendria sense el suport i la generosa dedicació de la seva esposa, companya infatigable de viatges i d'excavacions.

A part de les tasques rutinàries, de dibuix i de classificació de centenars d'objectes prehistòrics, dirigí diverses excavacions, algunes amb la col·laboració d'arqueòlegs tan significatius com Francesc Riuró, artista, que va marcar els seus primers passos, i Miquel Oliva. De totes elles, dues serien força transcendents. La primera, Agullana, lloc d'arrels maternes, on l'any 1943, quan encara era estudiant, amb el seu company Tomàs Pagès, posava al descobert una de les necròpolis d'incineració més importants de la Mediterrània occidental. Els materials, que nodriren en bona part la tesi de doctorat del seu company Joan Maluquer, van ser publicats en una monografia, *La*

necrópolis hallstättica de Agullana (Girona i Madrid, 1958), encara tot un referent per als estudiosos del final de l'edat del bronze. L'altra excavació cabdal, fou la de Puig Rom, a Roses, realitzada els anys 1946 i 1947, indret d'impacte decisiu en la què seria la seva tesi de doctorat i nova línia de treball, d'ara en endavant, els segles tardoantics. Camí en solitari, com va dir Vicens Vives, que el distingiria de la majoria dels seus col·legues dedicats, per tradició d'escola, al món de la prehistòria i protohistòria.

L'1 de juliol del 1948 va defensar brillantment a Madrid la tesi titulada *Bronces hispanovisigodos de origen mediterráneo. Jarritas y patenas litúrgicas*, que posteriorment fou publicada, el 1952.

Poc després arribava el llibre *Tarraco hispanovisigoda*, el 1953, un intent de lligar el món paleocristià i el visigòtic. Segons ell, pecat de joventut, que valorat en perspectiva resultaria ser el germen de recerques posteriors i, avui, de certa actualitat.

A part de la tasca de camp, i de la recerca pròpia, va ser nomenat director en funcions del Museu Arqueològic i de Belles Arts de Girona, (1948-1956), on tingué una activitat intensa, malgrat els escassos mitjans, que va reflectir en tot un seguit de notes, articles i cròniques publicades, periòdicament, en els *Anuaris* de l'Institut d'Estudis Gironins.

Des de l'any 1945 fins al 1956 va ser professor de la Universitat de Barcelona, primer com a ajudant, després com a adjunt per oposició i, finalment, com a encarregat de càtedra.

Per encàrrec de Martín Almagro va dirigir les excavacions de la ciutat grega i romana d'Empúries, des del 1943 fins al 1956. La celebració dels Cursos Internacionals d'Arqueologia a Empúries, dels quals seria secretari uns quants anys, marcaren un punt d'inflexió en la seva trajectòria científica, especialment el primer (1947). Tal com volia Almagro, va ser una autèntica via d'obertura i de contactes a l'exterior, en aquells anys difícils del règim franquista. La coneixença i la relació personal amb grans personalitats estrangeres, del món grecoromà i medieval, varen ser per a Pere de Palol, des de llavors, un estímulo intel·lectual i un suport que va saber cultivar al llarg de la vida, i què, a més, li permeteren viatjar, i col·laborar en un llarga sèrie de congressos per tota Europa. L'elenc de personalitats i de reunions és massa llarg per tenir cabuda en aquest espai, però seria injust no recordar noms com els de Joachim Werner, Friedrich Gerke, André Grabar, Jean Hubert, Nino Lamboglia, Noel Duval, Jean Pierre Février, Charles Pietri, o congressos internacionals com els d'art i edat mitjana (1950-1962), dels quals va ser secretari el 1962 (Saragossa i Girona), d'estudis bizantins, d'arqueologia cristiana, les *Settimane* a la Universitat de Spoleto. D'aquestes últimes, cal assenyalar la de l'any 1956, dedicada a *I Goti in Occidente*, dins la qual presentà la ponència, «Essencia del arte hispánico de época visigoda: romanismo y germanismo». Enfront de la historiografia dominant, aquí l'arrel romana cristiana és posada en èmfasi i en relació amb les manifestacions visigòtiques, i els objectes menuts són considerats al costat dels grans monuments baiximperials i germànics.

Després d'aquesta densa i brillant singladura, arribà el temps de l'estabilitat professional en guanyar, l'any 1956, la càtedra d'arqueologia de la Universitat de Valladolid, les segones convocades després de la guerra.

Malgrat el canvi d'escenari, que el va allunyar de Catalunya, la investigació sobre el món paleocristià i visigòtic que va dur a terme es va enriquir, i arribà al punt àlgid de la seva maduresa intel·lectual. A part dels temes catalans, s'obrien nous camins, que eren tot un repte en la recerca. A més, la responsabilitat de la càtedra comportava ser delegat d'excavacions del districte universitari, que anava des de la Meseta Nord fins al País Basc. La descoberta i el reconeixement de nous jaciments, datats des de la prehistòria fins al món visigòtic, comportaren emprendre una llarga sèrie d'excavacions entre les quals podem esmentar el poblat protohistòric del Soto de Medinilla i la villa tardoantiga de La Olmeda. La *Carta arqueológica de España: Valladolid*, publi-

cada amb el seu deixeble Federico Watterberg, el 1974, segons el model que Joan Maluquer havia aplicat a Salamanca, és un excellent reflex d'aquesta densa i variada realitat arqueològica.

El 1974 va publicar amb Javier Cortes, una monografia sobre les primeres excavacions (1969-1970) a la villa de La Olmeda, a Pedrosa de la Vega, Palència. S'estudiaven, entre d'altres materials, el ric conjunt de mosaics que han donat fama a aquest indret, avui visitable. De tots ells, el més conegut representa l'episodi homèric en què Aquil·les, a Skyros, és descobert per Ulises, la qual cosa sentència la seva participació i mort en la Guerra de Troia. Era un dels temes preferits del professor Palol, per l'alt valor paideic sàviament transmès al llarg de tota l'antiguitat. La Olmeda, juntament amb altres *villae* de Palència i Valladolid justifiquen la dedicació al món rural tardà i a la cultura dels latifundistes.

La ciutat romana de Clúnia (Peñalba de Castro; Burgos) va ser el jaciment al qual va dedicar més temps de la vida, dos mesos de cada estiu, entre 1958 i 1994. Damunt d'un paisatge impressionant, de terres ocres i sienes, el lloc va esdevenir un autèntic planter formatiu per als seus alumnes i deixebles, primer de Valladolid i després de Barcelona. Amb aquesta col·laboració i amb la força dels pagesos locals sortien a la llum les restes impressionants del fòrum, termes i cases, a més d'un santuari subterrani priàpic. La *Guía de Clúnia*, amb sis edicions, difonia les troballes més recents. Mentre la llarga sèrie de publicacions científiques, seves o en col·laboració, i l'edició de les tesis que dirigia, dels deixebles de les dues universitats, donaven compte de les línies de recerca més importants dedicades a l'arqueologia de la ciutat. Al començament de novembre de l'any 2000, Palol va visitar Clúnia per última vegada, el motiu era la presentació, a Burgos, de l'obra, *Los grandes conjuntos públicos. El foro colonial de Clúnia*, escrita amb el seu deixeble Josep Guitart. Encara va tenir la fortuna de veure les rases de fonamentació del museu monogràfic, un projecte pel qual va lluitar llargament, sense èxit.

La seva docència a la Universitat de Valladolid finalitzà l'any 1970, amb el discurs inaugural de curs titulat *Castilla la Vieja entre el Imperio romano y el reino visigodo*. Amb aquesta reflexió, que arribava a l'època medieval, volia insistir en la força que tenia la societat, i la seva organització, malgrat els esdeveniments o els canvis polítics. La simbiosi produïda en temps de Recaredo entre la societat cristiana romana i la visigoda germànica n'era l'exemple. Creia més en la continuïtat que en els trencaments. Per això ressaltava, des d'un punt de vista cultural, el pes que continuava tenint el record del món antic en els segles tardans.

Darrere quedava l'empremta d'una llarga obra i, sobretot, l'estimació d'un notable grup de deixebles, avui puntals d'aquella universitat. El temps de Valladolid fou fonamental per a traçar les bases del que seria en pocs anys una nova disciplina històrica, donada a conèixer en el seu llibre més important, *Arqueología cristiana de la España romana* (1967). Amb el propòsit de contrarestar l'absència del cas hispànic en la bibliografia internacional, va recollir totes les manifestacions materials de la societat hispanoromana, des del final del segle IV al regne visigot de Toledo. Un seguit de guardons avalen la seva transcendència (XXV Premi Francisc Martorell i Peña, 1962, primer original i Prix Dusseigneur de l'Académie des Inscriptions et Belles Lletres, 1968).

La celebració a Barcelona (1969) del VIII Congrés Internacional d'Arqueologia, en el qual Palol va ocupar la secretaria general, consolidava el seu prestigi: va ser elegit membre del comitè internacional dels congressos, i prefigurava la repercussió que causaria la creació, per part del Ministeri, de la nova càtedra d'arqueologia cristiana i medieval, única a la universitat espanyola.

L'1 de novembre de 1970, s'incorporaren, de nou, a la Universitat de Barcelona Pere de Palol i Miquel Tarradell, després de catorze anys de la marxa a les respectives càtedres d'arqueologia, a les Universitats de Valladolid i València. Van confluïr en un departament encapçalat per Joan Maluquer de Motes, qui per la seva banda havia passat, anteriorment, tretze anys a la càtedra de

Salamanca. Durant quasi dues dècades, l'arqueologia catalana comptà amb tres grans personalitats, que van constituir una veritable tríada, inequívocament hereva i continuadora de l'auto-denominada «Escola de Barcelona», creada a l'inici del segle xx pel mestre Pere Bosch Gimpera.

Maluquer, amb el pla d'estudis que durà el seu nom, intentà recuperar l'esperit que ell mateix havia respirat a la Universitat Autònoma, de mans del mestre Bosch. La creació d'assignatures optatives, «C», de continguts diversos, d'un gran nivell, foren la plataforma idònia per a què Palol donés a conèixer la seva especialitat. A part de l'assignatura insígnia, i dins del marc romà, paleocristià i visigòtic, va poder explicar continguts d'arquitectura, musivària, pintura, escultura i iconografia, comerç mediterrani, art dels pobles primitius, cristianització de la societat, les Balears cristianes i problemes de sociologia... La recerca més recent, era mostrada en unes classes brillants, en les quals la vehemència de la seva forta personalitat no deixava a cap alumne indiferent, i despertava més d'un adepte a la seva causa. La direcció de tesis i tesines va reflectir, com passava a Valladolid, línies de recerca obertes però després no continuades. Curiosament, la balança es decantà més a favor del món romà profà. Hi ha temes de topografia i urbanisme, necròpolis, arquitectura, musivària, iconografia, numismàtica, litúrgia cristiana, comerç i vies. La matèria que més abunda fou la ceràmica, sense que hi faltessin els bronzes, els vidres i les gemmes. La geografia implicada afectà preferentment *Baetulo*, Empúries, Fraga, Roses, Tarragona i les Balears, entre d'altres llocs.

Tot i que la gestió no li agradava, va ser vicedegà de la Facultat, a l'equip encapçalat per Emili Giral, i director de l'Institut d'Arqueologia i Prehistòria de la Universitat de Barcelona (1977-1984).

La jubilació administrativa es va produir l'any 1988, a la qual va seguir el seu nomenament com a professor emèrit fins a l'any 1995. Com a reconeixement a la prestigiosa trajectòria científica, va ser nomenat president del XIV Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica, celebrat a Tarragona el 1993.

De la seva obra escrita, en la etapa de Barcelona, en destaca *Los godos en el occidente romano*, Madrid, 1988, en col·laboració amb Gisela Ripoll, llibre al qual seguiria el capítol propi «Arte y arqueología» dins *La España visigótica. Historia de España* de Ramon Menéndez Pidal, Madrid, 1991, que venia a completar els volums *Arte hispánico de la época visigoda* (1968) i *Arte paleocristiano en España* (1969). Són treballs de síntesi, de maduresa, on donà compte de nou de les velles i constants aspiracions intel·lectuals de reflectir el món tardà cristià i visigòtic dins la gran unitat de la societat i la cultura del baix imperi.

En aquesta dinàmica s'insereix la iniciativa d'editar, juntament amb Antoni Pladevall, el volum monogràfic, *Del romà al romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV al X* (Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1999), projecte llargament gestat, compartit amb els seus deixebles, i amb tots aquells investigadors que podien aportar les novetats més significatives d'aquella època a Catalunya. És una posta al dia, sense precedents, de tots els aspectes relatius a l'arqueologia tardoantiga, des dels grans monuments fins a les monedes i ceràmiques més senzilles. Sota el prisma de les transformacions i la continuïtat, són estudiades les ciutats romanes amb la implantació del cristianisme, l'estructuració del territori, les necròpolis i les esglésies rurals. Es tracta, en definitiva, d'una obra de gran nivell que marca tot un referent per a qui vulgui conèixer la història i l'arqueologia catalana des del món romà tardà fins a l'Imperi carolingi.

Girona

L'estudi del *Tapís de la Creació*, la joia de la catedral de Girona, sens dubte fou amor de joventut i de passió persistent. Entre l'edició del primer article, el 1956-1957 (París), i el llibre, el 1986 (Barcelona), l'obra de conjunt definitiva, les seves aportacions varen ser contínues.

Considerava el tapís, en realitat un brodat, una font inesgotable de suggeriments històrics i ideològics per a conèixer el pensament medieval. Però sempre va insistir, i aquí rau el seu mèrit intel·lectual, en què la complexa iconografia medieval de salvació, presidida pel pantocràtor, reflectia profunds coneixements de la plàstica i la cultura grecoromana.

El seu treball de camp en aquests anys va ser molt intens. Va emprendre, amb el seu equip, un ambiciós programa de recerca sobre basíliques paleocristianes i visigòtiques, amb resultats força afortunats. El 1975, encetava Balears (Es Cap des Port, Fornells, Menorca; Son Peretó, Manacor, Mallorca). A partir del 1978 va excavar el poblat tardovisigòtic de la basílica del Bovalar, a Seròs. Mentre, prosseguia el seu treball de recerca a la Meseta, amb les campanyes programades a Clúnia, i altres actuacions puntuals a Toledo (a l'ermita del Cristo de la Vega, 1972-1975) i a San Juan de Baños, (Palència). A més, diverses raons li feren retornar als jaciments de joventut d'Agullana (1974-1977) i Puig Rom, dels quals va poder veure, respectivament, la inauguració de la sala d'exposicions i la publicació, que en seria l'última en vida.

Pere de Palol va formar part d'illustres institucions catalanes. El 1974 de la Junta de l'Institut d'Estudis Gironins, de la qual fou nomenat president en 1978. En 1996, passà a ser-ne el president d'honor. El 1978 fou membre agregat de l'Institut d'Estudis Catalans i, seguidament, secretari i president de la Secció Històrico-Arqueològica. La durada de dos períodes de mandat en aquesta última tasca, 1989-1995, li varen permetre organitzar i editar les conegudes Reunions d'Arqueologia Cristiana Hispànica, la primera de les quals s'havia efectuat a Vitòria, 1967. Va poder presidir les cinc restants (1978 i 2005) a diferents seus, Montserrat, Maó, Lisboa, Cartagena i València. L'objectiu constant va ser obrir la disciplina a altres camps i posar-la al dia, sempre amb la presència internacional dels millors especialistes de la matèria.

Des de ben jove havia estat membre ordinari i corresponent de reconegudes institucions estrangeres. Entre les diverses distincions que va rebre al final de la vida destaquem: la concessió de la Medalla Narcís Monturiol al mèrit científic i tecnològic, 1989, per part de la Generalitat. Doctor *honoris causa* pel Pontifici Institut d'Arqueologia Cristiana (2000) i Pàtera d'Honor de l'Arqueologia Catalana (2002).

Els seus deixebles i amics li varen oferir dos homenatges, un des de la Universitat de Barcelona: *Espania. Estudis d'Antiguitat Tardana oferts en homenatge al professor Pere de Palol i Salellas* (1996), i l'altre, des de l'Institut d'Estudis Gironins en les Actes del Congrés d'homenatge al Dr. Pere de Palol, celebrat l'any 1995 que foren publicades en la revista *Annals* (Girona) núm. 36-38 (1996-1997), *Hispania i Roma. D'August a Carlemany*.

Pere de Palol va morir a Barcelona el 4 de desembre de 2005. Ens deixava un arqueòleg intel·ligent i brillant, capaç des de les anàlisis més minucioses fins a la construcció de les síntesis més paradigmàtiques. Un treballador infatigable fins a l'últim sospir, que ens ha llegat una gran obra i, sobretot, moltes vies obertes per les quals ara transiten els seus deixebles.